

Om hierarkiska strukturer inom samhället övre skikt

En kollektivbiografisk studie av kadetterna på Karlberg under perioden 1792–1809

Bidrag till konferensen Pedagogikhistorisk forskning 25–27 september 2003,
Lärarhögskolan i Stockholm

Esbjörn Larsson
Doktorand vid Historiska institutionen och Institutionen för lärarutbildning,
Uppsala universitet
E-post: <esbjorn.larsson@hist.uu.se>
Tel.: 018 – 471 1548

Sedan 1792 har det bedrivits officersutbildning på Karlbergs slott, vilket gör denna utbildningsinstitution till den äldsta fortfarande verksamma kadettskolan i världen. Som så ofta när det gäller skolor med anor och välbevarade traditioner, har denna utbildnings historia skrivits utifrån tankar om kontinuitet och framsteg i utvecklingen mot den skola vi ser idag.¹ I mitt pågående avhandlingsprojekt, ”Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning – Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866”, försöker jag problematisera denna bild genom att närmare studera den tid då kadettutbildningen bedrevs såsom en internatskola med både civila och militära ämnen på schemat.

Syftet med denna text är att lyfta fram några av de forskningsresultat som dessa studier genererat. I huvudsak rör det en kollektivbiografisk undersökning av de kadetter som skrevs in vid Krigsakademien under perioden 1792–1809. Innan vi ger oss i kast med den kollektivbiografiska studien skall ges en kort beskrivning av Krigsakademiens verksamhet.

Kungl. Krigsakademien – en ungdomsskola med militära förtecken

När kadettutbildningen vid Karlberg slog upp portarna hösten 1792 var det den första svenska kadettskolan som inte var kopplad till något speciell militär enhet utan syftade till att utbilda officerare för hela krigsmakten.² Detta innebar dock inte att det infördes något allmänt krav på officersutbildning, utan vi får gå så långt fram som till 1836 innan det fordrades officersexamen för att bli officer,³ och först år 1867 krävdes det av blivande svenska arméofficerare att de skulle ha genomgått utbildning vid Karlberg. Officersutbildningen bedrevs då inom ramen för Kungl. Krigsskolan som ersatte Krigsakademien.⁴ Denna övergång markerar även gränsen för mitt avhandlingsprojekt.

Krigsakademiens avveckling till fördel för Krigsskolan innebar dock mer än bara införandet av ett obligatorium för blivande arméofficerare att genomgå kadettutbildning vid Karlberg. Till skillnad från sin efterföljare var nämligen Krigsakademien även en civil elementarskola och faktum är att de civila ämnena upptog över hälften av de timmar som kursplanen stipulerade.⁵

¹ Exempelvis Sigvard Ekstrand, 1937, *Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936*, Stockholm, s. 27, Wilhelm Sjöstrand, 1941, *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792*, Uppsala, s. 562 f.

² Bland tidigare kadettutbildningar kan nämnas: Kadettkompaniet vid Kungl. Artilleriregementet (1739–1794), Adolf Fredriks kadettkår (1748–1756), Kadettskolan i Karlskrona (1756–1791), Haapaniemi kadettkår (1779–1808) och Militära akademien vid Södermanlands regemente (1782–1805). Ekstrand, 1937, s. 19–26.

³ Ann Hörsell, 1992, "Krigsakademien 1818–1869. Reform och tradition", i *Karlberg. Slott och skola*, 1, *Utbildning till officer 1792–1992*, red. Erik Norberg, Stockholm, s. 89.

⁴ Undantagna från detta obligatorium var flottans officerare som fr.o.m. 1867 fick sin utbildning vid Sjökrigsskolan. Ekstrand, 1937, 123.

⁵ *Allmänna ämnen* (2600 timmar): kristendom, moralfilosofi, historia, geografi, aritmetik, algebra, geometri, trigonometri, koniska sektioner, mekanik, franska, tyska, engelska, ryska samt väl- och rättskrivning. *Militära ämnen* (2250 timmar): reglementen, taktik, vapenlära, befästningskonst, topografi, kartritning och praktiska övningar (ex. ridning och simning). *Sveriges krig åren 1808 och 1809*, 1890, I, Stockholm, s. 247.

I och med skolans utformning såsom en kombination av elementarundervisning och yrkesförberedande studier antogs kadetterna inledningsvis redan i 11–13-årsåldern (efter år 1797: 13–14 år),⁶ och det dröjde ända till 1873 innan man krävde fullgjorda regements- och rekrytövningar för att bli antagen som kadett. År 1873 innebar även det definitiva slutet på undervisningen i civila ämnen vid Karlberg.⁷

Ser man till utbildningens ordnande bestod den inledningsvis av fem klasser följt av en repetitionstermin. Av dessa klasser upptogs de tre första av i första hand civila ämnen, medan de två sista var av mer tillämpad och militär karaktär. Under den senare delen av utbildningen delades kadetterna i en land- respektive sjölinje. Mellan femte året och repetitionsterminen gjorde kadetterna så kallad gradpassering vid det regemente de skulle placeras.⁸ Under årens lopp gjordes sedan en rad förändringar av såväl kursplaner som antalet klasser och terminer, men i stora drag behöll Krigsakademien den beskrivna formen under hela sin verksamhetsperiod.

Mot bakgrund av Krigsakademiens utformning kan man svårligen se periodens kadettutbildning som en modern yrkesutbildning. I frånvaro av krav för blivande officerare att ha genomgått Krigsakademien, var det under 1800-talets första årtionde inte mer än var tredje av de yngre officerarna som varit kadett vid Karlberg.⁹ Vidare innebar den låga antagningsåldern i kombination med tonvikten på civila ämnen att utbildningen mer liknar en internatskola med militära förtecken. Detta faktum blir än mer tydligt om vi jämför Krigsakademien med dess efterträdare, Krigsskolan, som på avgörande punkter medförde förändringar mot en renodlad officersutbildning.¹⁰

Att problematisera Krigsakademiens samhälleliga funktion

Men om nu Krigsakademien inte är att se som en utbildningsinstitution av det slag vi finner inom en i webersk mening byråkratisk organisation; hur skall vi då förstå den verksamhet som bedrevs på Karlberg under åren 1792–1866?

För att närma sig denna frågeställning tar mitt avhandlingsarbete sin utgångspunkt i bland annat kollektivbiografiska studier av kadettkåren, varav den första delundersökningen utgör grunden för denna text. Syftet med detta angreppssätt är att försöka blottlägga de strukturer som Krigsakademien dels verkade inom, dels var en del av.

Studien som sådan har sin teoretiska grund i Pierre Bourdieus sociologi och utifrån dess begreppsapparat blir tanken om officerstiteln som ett kulturellt kapital att se som en av de bärande tankarna i denna analys.¹¹ Vidare utgör även Bourdieus utbildningssociologiska tankegångar, och då främst hans studier av de franska elitskolorna,¹² en viktig referenspunkt. I linje med Bourdieus studier utgör även så kallad korrespondensanalys ett viktigt redskap för att strukturera det kollektivbiografiska materialet i den aktuella studien.

Tidigare studier av kadettkårens sociala sammansättning

I likhet med andra grupper som åtnjuter aktning i samhället och vars medlemmar känner samhörighet har det bland de forna karlbergskadetterna funnits en vilja att samla och dokumentera den egna gruppens liv och leverne. Redan år 1845 utkom den första sammanställningen av biografiska anteckningar och år 1869

⁶ Lars Ericson, 1992, "Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792–1819", i *Karlberg, Slott och skola*, 1, *Utbildning till officer 1792–1992*, red. Erik Norberg, Stockholm, 26.

⁷ Hörsell, 1992, s. 118 ff.

⁸ Ekstrand, 1937, s. 33. Gradpasseringen, vilken förövrigt var den gängse "officersutbildningen" under 1700-talet, innebar att den blivande officeren gjorde en kortare tids tjänstgöring som soldat, korpral och underofficer innan han avlade examen hos regementets major. Denna process var dock närmast att se som en formalitet och i praktiken räckte det med en god relation till regementschefen för att en person skulle föreslås till en officersbefattning. *Sveriges krig åren 1808 och 1809*, 1890, s. 245 f.

⁹ Ericson, 1992, s. 43. Detta förhållande gällde även under 1860-talet. Åke Bernström, 1988, *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920*, Stockholm, s. 34.

¹⁰ Bernström, 1988, s. 33–38, 51–61, 193–200, 321–325.

¹¹ För ett närmare resonemang kring officerstiteln som ett kulturellt kapital, se Esbjörn Larsson, 2003, "Att studera titlar som kapital. En teoretisk diskussion kring militära titlar i 1700-talets svenska samhälle", i *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala, s. 126–136.

¹² Främst Pierre Bourdieu, 1996, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford.

en andra. Dessa följdes sedan av ett tredje verk år 1892, vilket täcker samtliga kadetters karriärer under de första 100 åren.¹³

Trots detta intresse för individuella kadetters karriärer har lite skrivits kring kadettkårens sociala sammansättning. I exempelvis Sigvard Ekstrands verk *Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936* lyser dessa frågor närmast med sin frånvaro, trots författarens ambition att skriva kadettutbildningens historia.¹⁴ Istället var det genom Sten Carlssons *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* som kadettkåren för första gången uppmärksammades ur ett socialhistoriskt perspektiv. Hos Carlsson är det dock inte Krigsakademien som står i fokus, utan kadettkåren blir bara en av flera måttstockar på ståndssamhällets borttynande.¹⁵

Den första och hitintills enda sammanhållna studie av kadettkårens sammansättning är Göran Andolfs ”Från ruka till general. Kadetternas ursprung och öden”, som ingår i det jubileumsverk som utgavs i samband med att kadettutbildningen på Karlbergs slott firade 200 år. Andolfs studie är dock långtifrån någon genomgripande undersökning, utan får närmast karaktären av stickprovsundersökning, då ett antal år undersöks för att ge en övergripande bild av kadettkårens utveckling från Krigsakademiens grundande fram till 1980.¹⁶

Vidare ligger Andolf nära Carlsson i det att han främst intresserar sig för kadetternas ståndstillhörighet och huru vida deras fäder var militärer eller inte. Därutöver återfinns även uppgifter om antagningsålder och kadettens karriär. I fråga om karriären är det den slutgiltiga militära graden som uppmärksammas och endast undantagsvis tas en eventuell civil karriärer upp.¹⁷

En svaghet med Andolfs studie är att alla resultat presenteras i form av enkla frekvensfördelningar, vilket gör det omöjligt att säga något om sambanden mellan de olika variabler som undersöks. Andolf studie lyckas därmed inte nå mycket längre än de resultat som Carlsson redan redovisat. Istället bekräftas bara bilden av det tidiga 1800-talets kadettkår som en homogen samling av adelsynglingar och söner till officerare. Nämnas bör dock att Andolfs bidrag inte heller gör anspråk på att vara någon fullständig analys av kadettkåren, utan snarare skall ses som ett försök att ge en generell bild av hur kadettkåren förändrats under 200 år.¹⁸

Kollektivbiografins uppbyggnad & källor till kadetternas liv och leverne

I ett försök att fördjupa kunskapen kring kadettkårens sammansättning tar den föreliggande analysen sin utgångspunkt i en kollektivbiografisk sammanställning av uppgifter kring de 464 kadetter som antogs under perioden 1792–1809.

Sammanställningen innehåller en rad uppgifter, dels kring kadetternas bakgrund, dels kring deras fortsatta karriär. I fråga om social bakgrund bygger sammanställningen främst på fädernas ståndstillhörighet och karriär. Som mått på personers karriär används angivna yrkestitlar. Dessa har klassificerats efter den officiella rangordningen – det vill säga den under perioden rådande ordning efter vilken olika ämbets titlar hierarkiskt grupperades för att underlätta samvaro i såväl officiella som privata sammanhang.¹⁹ Vidare har även den klassificering som Carlsson konstruerat, för att gruppera olika civila tjänstetitlar, används för att skapa analytiskt fungerande kategorier.²⁰

¹³ Eugène von Vegesack, 1845, *Biografiska anteckningar öfver alla de, hvilka varit kadetter vid Kongl. Krigsakademien på Carlberg från dess början 1792 till och med 1845 jemte uppgift på befäls- och lärarepersonalen under samma tid*, Stockholm, A. A. B. Baumgardt, 1869, *Kadett-kalender. Biografiska anteckningar öfver alla dem, hvilka varit kadetter vid Carlberg från 1820 till 1870, jemte guvernörer och majorer vid läroverket under samma tid samt Krigsskolans nuvarande befäls- och lärar-personal*, Stockholm, Carl Hulthander, 1892, *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792–1892*, Norrköping.

¹⁴ Ekstrand, 1937, s. 5.

¹⁵ Sten Carlsson, 1973 (1949), *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, 2: upplagan, Lund, s. 99–103.

¹⁶ Göran Andolf, 1992, ”Från ruka till general. Kadetternas ursprung och öden”, i *Karlberg. Slott och skola*, 3, *Människor och miljö*, red. Bo Kjellander, Stockholm, s. 39–64.

¹⁷ Andolf, 1992, s. 43, 47, 61–64.

¹⁸ Carlsson, 1973, 99–103, Andolf, 1992, s. 42, 60.

¹⁹ För en närmare diskussion kring den officiella rangordningens tillämpning under 1700- och 1800-talet, se Kaarlo Wirilander, 1982, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*, Stockholm, s. 138–162.

²⁰ För den aktuella klassificeringen, se Carlsson, 1973, s. 55–58.

När det gäller kadetternas tid vid Karlberg innehåller sammanställningen förutom uppgifter om antagnings- och examinationsålder, även upplysningar kring utbildningsväg, studiefinansiering samt olika utmärkelser.²¹ I brist på fullständiga betygsuppgifter används utmärkelser av olika slag, som ett mått på skolframgångar. Bland dessa kan nämnas distinktionstecknet, som utdelades för »ett pålitligt och dygdigt uppförande», samt belöningsjetoner som tilldelades för framsteg i studier eller praktiska övningar.²²

Vidare har sammanställningen tillförts uppgifter om de forna kadetternas fortsatta liv, dels upplysningar kring kadettens egen karriär, dels information kring eventuella giftermål och då främst svärfaderns ståndstillhörighet och titel. I fråga om den egna karriären är det i första hand uppgifter kring förbandstillhörighet, krigserfarenhet, slutlig grad samt eventuella utmärkelser som har registrerats.

Den empiriska grunden för studien utgörs av Carl Hulthanders *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792–1892* som sedan kompletterats med otryckt material i Krigsskolans arkiv vid Krigsarkivet, *Riddarhusets stamtavlor* samt en rad andra biografiska sammanställningar.²³

Korrespondensanalys

För att strukturera den information som dessa variabler innehåller har så kallad multipel korrespondensanalys använts.²⁴ Korrespondensanalysen utvecklades av Jean-Paul Benzécri och blev sedan ett viktigt verktyg i Pierre Bourdieus studier. Till skillnad från kvantitativa metoder inom anglosaxisk tradition syftar korrespondensanalysen inte till att undersöka isolerade samband eller klarlägga kedjor av beroende och oberoende variabler. Istället är det strukturerandet av stora mängder av information som står i fokus.²⁵ Matematiskt bygger metoden på så kallad χ^2 -metrik, vilken används för att bland annat producera en grafisk representation av resultatet i form av ett tvådimensionellt rum.²⁶

Användningen av metoden i Bourdieus tradition kan direkt kopplas till intresset för att studera relationer mellan olika egenskaper (exempelvis olika yrkeskategorier), snarare än egenskaperna i sig (exempelvis ett specifikt yrke).²⁷ Genom korrespondensanalysen kan nämligen variabler ställas mot varandra för att undersöka "avståndet" mellan olika variabelvärden (modaliteter) inom en variabel.²⁸

Metoden medför vidare möjligheten att undersöka en rad olika egenskaper hos exempelvis individer inom en grupp. Mot bakgrund av detta framhålls korrespondensanalysen ofta som en kvantitativ metod att för undersöka kvalitativa data. Rent praktiskt innebär detta att studien kan slå sig fri från den enögdhet som kommer av att vi i exempelvis enkla frekvensanalyser endast ser individer utifrån en enda egenskap. Istället tillåter den multipla korrespondensanalysen oss att studera relationerna mellan olika individer genom en profil uppbyggd av en rad olika egenskaper.²⁹

Självklart är denna metod långt mer elaborerad än vad denna korta presentation ger intryck av. Bland annat ställs höga krav på forskaren, då metoden exempelvis saknar formaliserade regler för validitetstestning.³⁰ Därvid måste korrespondensanalysen följas upp med ytterligare undersökningar av de samband som uppdragas.

²¹ Dessa uppgifter kommer att i takt med avhandlingsarbetets gång även att kompletteras med information kring uppförande utifrån bevarade straffregister.

²² Ekstrand, 1937, s. 204 ff.

²³ För en närmare beskrivning av kollektivbiografins referenser, se <http://ekerman.hist.uu.se/staff/larsson_e/pedhisto3/>.

²⁴ För skillnaderna mellan enkel och multipel korrespondensanalys, se Johs. Hjellbrekke, 1999, *Innføring i korrespondanseanalyse*, Bergen, s. 59–89.

²⁵ Donald Broady, 1991, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, 2:a upplagan, Stockholm, s. 473 ff.

²⁶ Broady, 1991, s. 485–489. Metoden bakom presentationen är dock långt mer komplicerad än en enkel placering utefter två axlar, såsom den visar sig i analysens grafiska presentation. För en noggrann introduktion till metoden, se Hjellbrekke, 1999 och för ett exempel på en genomarbetad och väl dokumenterad analys, se Martin D. Munk, 1999, *Livsbaner gjennom et felt. En analyse af eliteidrætsudøveres sociale mobilitet og rekonversioner af kapital i det sociale rum*, Lund.

²⁷ Broady, 1991, s. 483.

²⁸ Broady, 1991, s. 487 f.

²⁹ Broady, 1991, s. 492 f., 500 ff., Munk, 1999, s. 177 ff.

³⁰ Broady, 1991, s. 500.

Krigsakademiens kadettkår under åren 1792–1809

Som framkommit i såväl Carlssons som Andolfs studier var kadettkåren vid sekelskiftet 1800, även efter sin tids mått mät, en rämligen exklusiv skara. Enligt Carlssons beräkningar var det inte mindre än tre av fyra kadetter (75,1 %) som var av adlig börd under perioden 1792–1809, vilket kan jämföras med knappt två av tre officerare (59,5 %) inom krigsmakten år 1793.³¹ Liknande resultat återfinns även hos Andolf som utifrån en tredelad social klassificering anger att inte mindre än 97 % av de kadetter som antogs år 1800 kom ur socialgrupp 1.³²

Denna bild kan dock nyanseras om vi delar upp adeln i betitlad (högadel) och obetitlad (lågadel). Enligt Carlssons beräkningar tillhörde år 1793 knappt var sjätte officer (14,6 %) en högadlig ätt.³³ Samma siffra för kadetterna under perioden var mellan var tredje och var fjärde kadett (27,8 %).³⁴

I fråga om fädernas yrkesbakgrund kan även den bild Andolf ger utvecklas. Vad gäller det korta tidsperspektiv som perioden 1792–1809 utgör, synes den uppdelning som Andolf använder vara ett allt för grovt redskap för att sprida ljus över kadettkårens sammansättning.³⁵ Om vi istället använder oss av Sten Carlssons klassificering finner vi att knappt var fjärde kadett (23,1 %) hade en far som kunde hänföras till vad Carlsson kallar ”chefsgruppen”, d.v.s. personer med titel på något av de 11 första numren på den 40-gradiga officiella rangordningen.³⁶ Här återfinns förutom chefer för olika delar av den civila förvaltningen och landshövdingar, även generalspersoner samt överstar.³⁷

I nästa segment, som Carlsson valt att kalla ”rådsgruppen”, återfinner vi titlar i spannet rangklass 14–21, det vill säga förutom olika rådstitlar även ledamöter i en rad förvaltningskommittéer och överstelöjtnanter.³⁸ Ser vi till kadettkårens sociala bakgrund finner vi att knappt var sjätte kadett (15,3 %) hade en far som uppbar en titel som kan inordnas i denna grupp.

Den överlägset största andelen av kadettkåren, knappt varannan kadett (44,6 %), hade en far vars titel tillhörde ”assessorsgruppen”. Denna grupp omfattar i Carlssons klassificering rangnumren 31–36. I denna undersökning har dock samtliga rangnummer i spannet 22–36 inkluderats. Detta för att även kunna fånga majors- och kaptenstitlarna.³⁹ Det är även här vi hittar den vanligaste titeln bland kadetternas fäder. Det var nämligen drygt var femte kadett (20,9 %) som hade en far som var major.

Den sista och lägsta tjänstekategorien som Carlsson använder sig av, ”sekreterargruppen”, inkluderar rangklasserna 37–38. Detta innebär att denna kategori skär rakt igenom löjtnantstiteln.⁴⁰ För att fånga samtliga officerare (även fänrikar) har därför även de två sista rangnumren inkluderats i denna grupp.⁴¹ Trots denna utökning är det knappt var tionde av kadetternas fäder (8,4 %) som återfinns i denna grupp.

Ser vi sedan till de kadetter vars fäder saknade en titel som inordnats på den officiella rangordningen rör även det sig om knappt var tionde kadett (8,6 %). Denna grupp är dock ytterst heterogen och innehåller en rad olika titlar, från underofficerare över präster, till handlanden och brukspatroner. I denna grupp återfinns även den ende ur bondeståndet som under perioden hade en son vid Karlberg. Av de biografiska anteckningarna framgår dock att det snarare var på sin moders förtjänster som nummer 24 Erik Erikson antogs som kadett år 1794. Hans mor hade nämligen varit amma åt Gustav IV Adolf och hon är även den ende av kadetternas mödrar som finns nämnd hos Hulthander.⁴²

³¹ Carlsson, 1973, s. 99, 112.

³² Andolf, 1992, s. 62.

³³ Carlsson, 1973, s. 84 f., 109.

³⁴ Uppgifterna kring kadettkåren 1792–1809 i denna text bygger på analyser av den kollektivbiografiska sammanställningen, se <http://ekerman.hist.uu.se/staff/larsson_c/pedhisto3/>.

³⁵ Faktum är att med Andolfs uppdelning sjunker andelen kadetter tillhörande den högsta kategorien aldrig lägre än till 84 % under hela 1800-talet. Andolf, 1992, s. 62.

³⁶ I ett försök att skapa jämförbara kategorier inordnas de militära titlarna här i den gruppindelning som Carlsson skapat för civila titlar.

³⁷ Carlsson, 1973, s. 55 f., Carl Fr. Rothlieb, 1823, *Samling af Kongl. författningar angående rang*, Stockholm, s. 22–31.

³⁸ Carlsson, 1973, s. 57, Rothlieb, 1823, s. 32–41.

³⁹ Carlsson, 1973, s. 57, Rothlieb, 1823, s. 41–54.

⁴⁰ Att en militär titel kunde återfinnas på flera rangnummer hade sin grund i att samma titel tillskrevs olika rang beroende på vilket vapenslag, eller i vissa fall även vilket regemente, som titeln representerade.

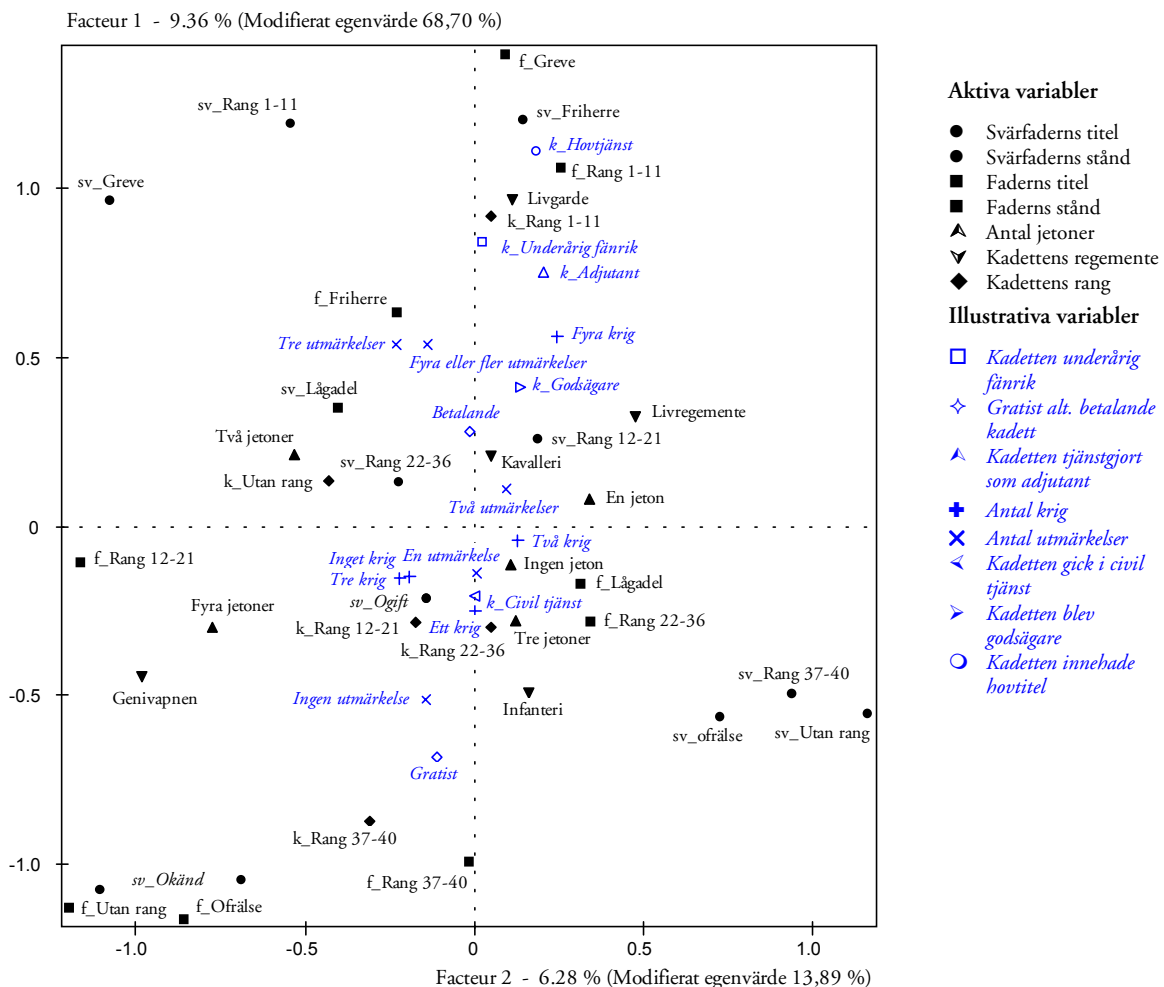
⁴¹ Carlsson, 1973, s. 57 f., Rothlieb, 1823, s. 55–68.

⁴² Hulthander, 1892, s. 7.

Kadetternas rum av livsmöjligheter

Som synes är det svårt att skapa sig en bild av kadettkårens sammansättning genom att studera kadetternas olika egenskaper var för sig. För att nå längre än tidigare studier av kadettkårens sammansättning skall därför ett antal av de variabler som undersökts ställas mot varandra i ett försök att konstruera det rum som kadettkårens medlemmar levde inom.⁴³ Ordet rum skall i det aktuella fallet inte tolkas bokstavligen då de variabler som strukturerar studien inte kan sägas vara bundna till någon speciell tid eller plats. Istället blir rummet att se som gränserna för de liv som kadetterna framlevde.

Fig. 1 Kadetterna vid Karlberg under perioden 1792–1809⁴⁴

I figur 1 framträder en tydlig vertikal hierarkisk struktur i det undersökta materialet. Det som ger rummet dess struktur är de variabler som anges såsom aktiva, det vill säga: faderns sociala position, kadettens skolframgångar, kadettens karriär samt svärfaderns sociala position. Utöver detta innehåller diagrammet även en rad illustrativa variabler, vilka inte påverkar strukturen, utan vars positioner bestäms av den struktur som de aktiva variablerna skapar.

Det kan kännas lockande att läsa korrespondensanalysens diagram direkt, utan att ta hänsyn till de värden som döljer sig bakom de olika modaliteternas positioner. Detta är dock vanskligt i och med att ett

⁴³ För att möjliggöra en studie av sambanden mellan social bakgrund och livsmöjligheter har materialet filterats för att exkludera alla individer som dog innan de fyllt trettio. Detta gör att kohortens individualitet minskats från 464 till 397.

⁴⁴ För analysens värden, se <http://ekerman.hist.uu.se/staff/larsson_e/pedhisto3/>.

kort avstånd mellan modaliteter hörande till olika variabler inte automatiskt behöver innebära att dessa samvarierar.⁴⁵ Därvid måste de olika klustren undersökas för att fastslå om det föreligger något samband.

Kadettkårens övre skikt

I diagrammets övre del återfinns uppgifter om såväl en gynnsam social bakgrund (högadliga fäder med på en framträdande samhällsposition) som framgångsrika karriärer. Vidare synes dessa två egenskaper samvariera med att ha gift sig in i en framgångsrik släkt (högadlig svärfader på en framträdande samhällsposition). Att redogöra för alla de samband som ligger bakom dessa kluster är inte möjligt i detta format. Istället har jag valt att noggrannare studera den grupp av kadetter vilka hade en far med en titel som kunde inordnas på rangnumren I–II, och vilka själva kom att nå en jämförbar position.

Den aktuella gruppen består av 38 individer, det vill säga knappt en tiondel (9,6 %) av de unga män som antogs vid Krigsakademien och levde tills de var åtminstone 30 fyllda. Om vi börjar med dessa kadeters ståndstillhörighet kan nämnas att inga ofrälse födda återfinns i denna grupp. Vidare är andelen av grevlig ätt fyra gånger så hög och andelen friherrligt födda nästan dubbelt så hög, som inom kadettkåren i dess helhet.⁴⁶ Däremot är det inte någon större skillnad mellan andelen militärer bland fäderna, då runt åtta av tio bland fäderna i bägge grupperna hade en militär bakgrund.⁴⁷

När det gäller kadetternas militära karriär var det faktiskt så många som var tredje kadett som hade påbörjat sin karriär redan innan de satte sin fot på Karlberg. Inom den exklusiva delen av kadettkåren var samma andel dock snarare varannan kadett.⁴⁸ Att skriva in sina minderåriga söner som volontär, underofficer eller till och med fänrik, var dock inget unikt för kadetterna vid Karlberg, utan snarare kutym bland de familjer som sökte reproducera sin ställning genom krigsmakten.⁴⁹ Ser vi sedan till andelen kadetter som redan innan de kom till Karlberg var att räkna som officerare, och då kunde titulera sig fänrik, var de dubbelt så många inom den mer exklusiva delen av kadettkåren.⁵⁰

Väl vid Karlberg synes det dock inte ha varit någon större skillnad mellan kadettkårens övre skikt och kadettkåren i dess helhet. Lite mer än hälften av kadetterna erhöll distinktionstecknet och knappt hälften erhöll två eller fler jetoner.⁵¹ Däremot var andelen kadetter som erhöll så kallad friplats betydligt mindre i den aktuella gruppen.⁵²

När det närmade sig examen fick kadetterna själva anhölla om vilket förband de skulle placeras vid.⁵³ Av döma av vilka regementen de olika kadetterna gick till, utgjorde social bakgrund en viktig faktor vid detta val. Inom den mer exklusiva delen av officerskåren var det drygt hälften som gick till något av de så kallade rangregementena, det vill säga livgardet eller livregementet. Detta kan jämföras med knappt var tredje inom kadettkåren som sådan.⁵⁴

Ser vi till gruppens giftermålsfrekvens visar det sig att det var nästan tre gånger så vanligt att en kadett ur denna grupp gifte sig med en kvinna vars far hade en titel som återfanns på rangnumren I–II.⁵⁵ Samma sak gäller fruns ståndstillhörighet, då det var nästan tre gånger så vanligt att dessa kadetter gifte sig in i en grevlig eller friherrlig släkt.⁵⁶

⁴⁵ Detta har bland annat att göra med att analysen inte är uppbyggd efter två, utan så många som 33 axlar (lika många som antalet aktiva modaliteter). Något förenklat kan därmed tolkningsproblemen liknas vid de synvillor som kan uppstå när en flerdimensionell miljö avbildas tvådimensionellt. För en mer uttömmande förklaring, se Broady, 1991, s. 512 f.

⁴⁶ 36,8 % i jämförelse med 9,1 % samt 34,2 % i jämförelse med 18,6 %

⁴⁷ Till militär bakgrund räknas dels de med enbart militär bakgrund, dels de som lämnat den militära banan på lägst kaptenens grad. Förhållandet inom respektive grupp är 81,6 % i jämförelse med 79,8 %.

⁴⁸ 35,0 % i jämförelse med 47,4 %.

⁴⁹ För en närmare diskussion kring krigsmakten som ett redskap för social reproduktion under 1700-talet, se Larsson, 2003 och Fredrik Thisner, 2003, "Adelns kriser och möjligheter. Krigsmakten som reproduktivt redskap i Sverige, Preussen och Danmark 1650–1800", i *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala.

⁵⁰ 28,9 % i jämförelse med 13,6 %.

⁵¹ 57,9 % i jämförelse med 61,2 % samt 44,7 % i jämförelse med 42,3 %.

⁵² 10,5 % i jämförelse med 36,5 %.

⁵³ Ericson, 1992, s. 35.

⁵⁴ 52,6 % i jämförelse med 29,7 %.

⁵⁵ 39,5 % i jämförelse med 14,1 %.

⁵⁶ 39,5 % i jämförelse med 14,4 %.

Bland övriga attribut som särskiljer dessa kadetter från kadettkåren i sin helhet hör även adjutantstjänstgöring, hovtitlar och till viss del även krigserfarenhet och antalet utmärkelser. I fråga om adjutantsbefattning hos någon general är detta attribut 2,6 gånger vanligare vad gäller denna grupp och erhållandet av en hovtitel fyra gånger vanligare.⁵⁷ När det kommer till krigserfarenhet är bilden dock mer splittrad. Någon tydlig riktning är svår att finna och det är endast i fråga om andelen som deltagit i ett krig, och de som hade erfarenheter från fyra krig, som man kan skönja några tydliga skillnader mellan kadettkårens övre skikt och kohorten i sin helhet.⁵⁸ Antalet utmärkelser är dock enklare att tolka. I kadettkåren som helhet var andelen utan utmärkelser fyra gånger så stor som inom den mer exklusiva gruppen,⁵⁹ medan förhållandet var det omvända vad gäller att ha erhållit tre utmärkelser, då den exklusiva gruppens andel var nästan dubbelt så hög som inom hela kohorten.⁶⁰

Kadetten i gemen

Att i strikt mening söka hitta någon form av ”genomsnittskadett” är inte huvudsyftet med denna ansats. Detta då ett sådant angreppssätt riskerar att skapa en bilden av en kadett som aldrig existerat. Istället vill jag här försöka utmejsla den enskilt största gruppen kadetter, för att på så sätt skapa en idealtyp som andra, mindre grupper, kan ställas i relation till.

Genom att i en korstabell ställa faderns rang mot kadettens rang framträder rangnumren 22–36, eller det som Carlsson benämner som assessorsgruppen samt officerare på samma nivå,⁶¹ såsom den i särklass största modaliteten inom bägge variablerna. Runt hälften av kadetterna, oavsett om man tar sin utgångspunkt i de som hade en far som tillhörde denna kategori eller de som själva kom att uppnå en liknande samhällsposition, ryms inom detta spann.⁶² Även när vi begränsar urvalet genom att endast inkludera de kadetter som hade en far med en titel inom den aktuella ranggruppen, samtidigt som de själva uppnådde en liknande samhällsposition, är det fortfarande så många som var fjärde kadett som kan inordnas i denna kategori.⁶³

Om vi återigen tar vår utgångspunkt i den utvalda gruppens ståndstillhörighet märker vi att de lågadliga kadetternas andel av denna grupp är betydligt större än inom kadettkåren i sin helhet. För medan runt hälften av de kadetter som överlevde sin trettionde födelsedag var av lågadligt ursprung, var det nästan två av tre inom den aktuella gruppen.⁶⁴ Vidare var i stort sett samtliga av de kadetter som kan hänföras till denna grupp söner av militärer.⁶⁵

Även inom denna grupp återfinns kadetter vilka påbörjat sin karriär redan innan kadettutbildningen, och i likhet med kohorten i sin helhet uppgår dessa till runt var tredje kadett. Däremot är det knappt var tionde kadett som var fänrikar redan då de kom till Karlberg.⁶⁶

Inte heller på Krigsakademien skiljer sig denna grupp nämnvärt från kadettkåren i stort. Lite mer än varannan belönades med distinktionstecknet och drygt var tredje erhöll två eller fler jetoner.⁶⁷ Även ifråga om andelen ”gratister” (kadetter på friplats) ligger denna grupp i paritet med kadettkåren i övrigt.⁶⁸

När det gäller var kadetterna gick efter examen, utgjorde infanteriet det valda vapenslaget för fyra av tio bland de kadetter som här definierats som kadetter i gemen, vilket är något högre än för hela

⁵⁷ 26,3 % i jämförelse med 10,1 % samt 36,8 % i jämförelse med 9,1 %.

⁵⁸ Inom den mer exklusiva gruppen var det 7,9 % som deltagit i ett krig, vilket kan jämföras med 15,9 % inom hela kadettkåren, och i fråga om erfarenhet från fyra krig var förhållandet 26,3 % i jämförelse med 9,1 %.

⁵⁹ 31,0 % i jämförelse med 7,9 %.

⁶⁰ 23,7 % i jämförelse med 12,3 %.

⁶¹ Bland officerare på samma nivå kan nämnas samtliga grader fr.o.m. majors grad t.o.m. löjtnanter vid livgardet och livregementet. Detta gör att denna indelning skär rakt igenom löjtnants titeln, genom att löjtnanter vid artilleriet, flottorna, ingenjörskåren räknades till nummer 37 och löjtnanter vid övriga regementen till häst och fot till nr 39. Rothlieb, 1823, s. 41–63.

⁶² 51,1 % inom respektive variabel.

⁶³ Denna grupp som omfattar sammanlagt 93 individer eller 23 % av kadettkåren. Detta gör denna grupp till den i särklass största grupp som kan skapas med utgångspunkt i såväl fädernas som kadetternas samhällspositioner.

⁶⁴ 49,4 % i jämförelse med 63,4 %.

⁶⁵ 93,5 % i jämförelse med 79,8 % inom kadettkåren i dess helhet.

⁶⁶ 32,3 % i jämförelse med 35,0 % inom kadettkåren i dess helhet, samt 9,7 % i jämförelse med 13,6 %.

⁶⁷ 57,0 % i jämförelse med 61,2 % inom kadettkåren i dess helhet, samt 35,5 % i jämförelse med 42,3 %.

⁶⁸ 38,7 % i jämförelse med 36,5 % inom kadettkåren i dess helhet.

kadettkåren.⁶⁹ På andra plats kommer dock livregementet, som även var den enskilt största mottagaren av kadetter från Karlberg. Runt var femte kadett i den aktuella gruppen gick dit och nästan lika många inom hela den undersökta kohorten.⁷⁰

Likheten mellan den aktuella gruppen och kadettkåren i dess helhet visar sig även vid en jämförelse av giftermålsmönstren. Det är svårt att hitta några större skillnader och endast i jämförelser av andelen svärfäder med en titel på något av de elva första rangnumren och andelen svärfäder av friherrlig ätt, går det att hitta någon nämnvärd skillnad.⁷¹

Bland övriga attribut återfinns inte heller några större skillnader mellan denna grupp och kadettkåren i övrigt. De tendenser som återfinns i hela populationen återfinns även i denna grupp, om än i något mer förstärkt form. Exempelvis är modaliteten ”utan utmärkelser”, i likhet med kohorten i övrigt, den vanligast förekommande inom denna variabel, samtidigt som andelen individer sedan är stadigt sjunkande.⁷²

Kadetter i genivapnen

Utöver de två grupper som hitintills lyfts fram, är det svårt att finna några tydliga grupperingar inom kadettkollektivet. Detta till trots vill jag här uppmärksamma de kadetter som gick till de så kallade genivapnen, det vill säga: amiralitetet, arméns flotta, artilleriet och fortifikationen. Denna grupp uppgår till en femtedel (20,9 %) av kadettkåren och omfattar i reella tal 83 individer.

Till skillnad från andra vapenslag rekryterade genivapnen redan på 1700-talet en stor del av sina officerare från de ofrälse stånden och år 1793 uppgick deras andel av nämnda officerskårer till närmare två tredjedelar.⁷³ Ser vi till de kadetter som gick till dessa officerskårer var förhållandet dock snarast det omvända, då en tredjedel av dessa kadetter var av ofrälse börd. Trots denna skillnad var det ofrälse inslaget större bland dessa kadetter än inom kadettkåren som helhet.⁷⁴ Att skillnaderna mellan de officerare som kom från Karlberg och övriga officerare vid de aktuella vapenslagen, kunde påverka ståndssammansättningen inom dessa officerskårer, har tidigare visats i en studie av arméns flottas officerskår under sengustaviansk tid.⁷⁵

Ifråga om tjänstgöring innan Karlberg var det inte fler än var fjärde av dessa kadetter som varit i tjänst innan de antogs och endast en av dessa 83 kadetter var underårig fänrik när han blev kadett.⁷⁶ Väl på Karlberg synes dessa kadetter i större utsträckning ha utmärkt sig på ett positivt sätt. Tre av fyra i denna grupp erhöll distinktionstecknet i jämförelse med knappt två av tre inom hela kohorten och även vad gäller antalet belöningsjetoner framstår denna grupp som ”flitigare”.⁷⁷ Anmärkningsvärt är även att nästan två tredjedelar av dessa kadetter antogs på så kallad friplats, vilket kan jämföras med drygt en tredjedel gratister inom kadettkåren som helhet.⁷⁸

Dessa skillnader till trots, återspeglar denna grupps karriärer kadettkåren i stort, om man ser till fördelningen mellan olika ranggrupper.⁷⁹ Vad gäller övriga attribut är det även där svårt att hitta något som skiljer ut denna grupp.

⁶⁹ 40,9 % i jämförelse med 34,5 % inom kadettkåren i dess helhet.

⁷⁰ 19,4 % i jämförelse med 17,1 % inom kadettkåren i dess helhet.

⁷¹ Vad gäller andelen svärfäder med titlar inom spannet rangnummer 1–11 rör det sig om 5,4 % i den aktuella gruppen, medan samma andel för hela kohorten är 14,1 %. Inom modaliteten friherrliga svärfäder är samma förhållande 6,5 % i jämförelse med 10,6 %.

⁷² 37,6 % saknade utmärkelser medan 6,5 % erhöll tre utmärkelser.

⁷³ År 1793 var andelen ofrälse officerare inom artilleriet 55 %, fortifikationen 58 % och bland rikets sjöofficerare var inte mindre än 68,2 % ofrälse. Carlsson, 1973, s. 96, 109.

⁷⁴ 32,5 % i jämförelse med 19,9 %.

⁷⁵ Under perioden 1793–1806 ökade andelen adliga officerare inom arméns flotta på grund av bland annat de kadetter som sökte sig till detta vapenslag. Esbjörn Larsson, 2000, ”En brokig skara. Skärgårdsflottans officerare år 1809”, i *Skärgårdsflottan. Uppbyggnad, militär användning och förankring i det svenska samhället 1700–1824*, red. Hans Norman, Lund, s. 331.

⁷⁶ 24,1 % i jämförelse med 35,0 % för hela kohorten respektive 1,2 % i jämförelse med 13,6 %.

⁷⁷ 75,9 % i jämförelse med 61,2 % och vad gäller belöningsjetonerna var det 56,6 % som erhöll två eller fler jetoner i jämförelse med 42,5 % inom hela kadettkåren.

⁷⁸ 62,7 % i jämförelse med 36,5 %.

⁷⁹ De största skillnaderna är inom den första och andra ranggruppen där 19,3 % av kadetterna inom den aktuella gruppen återfinns inom respektive grupp. Detta kan jämföras med 21,4 % respektive 16,1 % för hela kohorten.

Kadettkårens hierarkiska struktur

Den bild av en homogen kadettkår som målas upp i såväl Carlssons som Andolfs studier kan mot bakgrund av denna undersökning nyanseras. I och för sig var det i första hand adliga ynglingar och söner till officerare som antogs som kadetter vid Karlberg, och i relation till rikets hela befolkning var dessa pojkar att se som representanter för samhällets övre skikt. Enligt Carlssons beräkningar uppgick adeln till inte mer än 0,39 % av den svenska befolkningen år 1805, och även om vi inkluderar prästerskapet och de så kallade ofrälse ståndspersonerna utgjorde detta övre skikt endast 3,86 % av befolkningen.⁸⁰

Trots att kadettkåren alltså var att se som en ytterst enhetlig grupp i relation till samhället i övrigt, saknades knappast skillnader inom kadettkåren. Som framgått utgör vad jag kallat kadetten i gemen inte bara den klart största gruppen kadetter, utan den speglar i många avseenden även kadettkåren som helhet. Vidare har inringats en betydligt mindre, men långt mer exklusiv grupp inom kadettkåren. Denna grupp, som här kallats kadettkårens övre skikt, skiljer sig starkt från övriga kadetter. Därutöver skymtar även en tredje, mer diffus grupp fram. Till skillnad från de två andra grupperna är den dock långt mer differentierad, även om den uppvisar vissa typiska egenskaper.

Den polarisering som figur 1 ger uttryck för visar sig i första hand vertikalt (axel 1) och bygger då på koncentrationen av symboliska tillgångar hos en liten men exklusiv del av kadettkåren. Den horisontella polariseringen (axel 2) visar sig främst i figurens nedre del och speglar förhållandet mellan den stora gruppen lågadliga kadetter och den mindre gruppen ofrälse kadetter, men även genivapnens position.

Ett slående resultat av studien är i hur liten grad själva utbildningen förefaller att ha påverkat kadetternas fortsatta karriär. I och för sig är varken distinktionstecknet eller antalet erhållna jetoner något exakt mått på studieframgång, men det är trots detta anmärkningsvärt att de olika grupperna inte uppvisar större skillnader inom dessa två variabler. Endast bland de kadetter som gick till de så kallade genivapnen finner vi tydliga skillnader. Dessa skillnader återspeglar sig dock inte i denna grupps fortsatta karriär. Istället är det den samvariation som råder mellan fädernas bakgrund, kadetternas karriärer och deras giftermålsförbindelser som ger analysen dess struktur. Detta synliggörs kanske främst genom studiet av kadettkårens övre skikt, där de aktuella kadetternas tillgång på symboliskt kapital, i form av adelskap, fädernas samhällsposition och i vissa fall även en egen officers- eller underofficerstitel, framstår som en god plattform för såväl den fortsatta karriären som framgångar på äktenskapsmarknaden.

Studien visar även hur denna överföring av symboliskt kapital över generationer tog stöd i krigsmaktens organisation. Enligt den officiella rangordningen gjordes nämligen skillnad inom en och samma militära grad, beroende på vilket vapenslag eller regemente officeren tillhörde. Som framgått av studien avtecknar sig även denna rangordning i kadetternas val av regemente. I sammanhanget framstår livgardet både vad gäller rang och social klassificering i en klass för sig.⁸¹ Därmed blir också livgardets placering i korrespondensanalysens grafiska presentation fullt förståelig.

Mot bakgrund av dessa resultat synes Kungl. Krigsakademien inte ha rubbat den hierarkiska ordning som kännetecknade samhällets övre skikt. De kadetter som hade den största tillgången på symboliskt kapital i fråga om börd, men även fäder på framskjutna positioner, var även de som själva kom att beträda de främsta positionerna och gifta sig med döttrar till män i liknande positioner. På samma sätt kom kadetter med en mer modest bakgrund att göra mer blygsamma karriärer samtidigt som deras framgångar på äktenskapsmarknaden var mindre anmärkningsvärda.

En examen från Karlberg förefaller därmed inte nämnvärt ha påverkat olika gruppers möjlighet att reproducera sin ställning. Denna bild stärks vidare av det faktum att så många som var tredje kadett påbörjat sin militära karriär innan de kom till Karlberg. Den gängse vägen in i officerskåren var fortfarande den så kallade gradpasseringen och kadettutbildningen vid Karlberg var långtifrån det "nåköga" som varje blivande svensk arméofficer måste passera igenom.

⁸⁰ Med termen ofrälse ståndsperson menas de personer som ansågs stå över de två lägre stånden, men som saknade representation inom något av de två högre. I Carlssons egen kategorisering inkluderas i denna grupp: "civila och civilmilitära ämbets- och tjänstemän, officerare och underofficerare, läkare och fältskärer, apotekare, universitets- och skolmän, preceptorer och informatorer, organister i städerna [men även klockare och organister på landsbygden], sjökaptener, frälsfogdar, inspektorer, bokhållare o.d., brukspatroner, possessionater, större gästgivare och arrendatorer." Carlsson, 1973, s. 19 ff., 42. Citatet på s. 21.

⁸¹ Enligt den officiella rangordningen innebar livgardets grader genomgående en högre rang än motsvarande grader vid andra regementen samtidigt som Carlssons studier visar att regementets officerskår fortsatte att vara i det närmaste fritt från ofrälse officerare under 1800-talet. Rothlieb, 1823, passim. Carlsson, 1973, s. 96 f., 102.